

SHOIRA HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATI TILINI O'RGANISH ZARURATI

DOI: 10.53885/edinres.2021.38.15.070

Dildora Yunus qizi Yusupova,
Buxoro davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. *Shoira Halima Xudoyberdiyeva so'zning lug'aviy ma'nolarini turfa jilvalarda aks ettira olgan, mag'zi to'q she'rlari bilan o'zbek kitobxonining qalbidan joy ola bilgan, o'ziga xos, betakror ijodkor. U hozirgi o'zbek tilining leksik-semantik xususiyatlariga tayangan holda yangicha tashbehlar yaratishga erishgan. O'zbek fanida bu ijodkorning asarlari ilini o'rganishga ehtiyoj mavjud.*

Kalit so'zlar: *lingvopoetika, metafora, metonimiya, sinekdoxa, tashbeh, individual nutq*

Jahon tilshunosligining bir bo'lagi bo'lmish o'zbek tilshunosligi ham keyingi ellik yilda taraqqiyot bosqichiga chiqib olganligi e'tirofga loyiq. Tilshunoslikning yangi yutuqlarga erishishi, uning boshqa sohalar bilan integratsiyasi pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, neyrolingvistika, gender tilshunoslik, lingvopersonologiya, lingvokulturologiya, lingvopoetika, narralingvistika kabi yangi-yangi fan va sohalarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Hozirda mazkur sohalar qiziqish kuchayganligi va shu yo'nalishlarda ham ko'zga ko'rinarli tadqiqotlarning amalga oshirilayotganligi mazkur ishlarning milliylikimiz zaminidan uzilmagan holda jadallashuvi, tabiiyki, yurtimizning milliy mustaqillikka ega bo'lishi bilan bog'liq, ya'ni erishilgan, erishilayotgan yutuqlar milliy istiqbolimiz mevalaridir. Zero, yurtimizda bugungi kun tartibiga qo'yilgan: "...Ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ijodiy g'oya va ishlanmalarni har tomonlama qo'llab quvvatlash vazifasi"[1] ham tilshunoslikning barcha yo'nalishlarida davr ruhiga mos tadqiqotlar olib borish hamda turli amaliy tajribalar o'tkazishni taqozo etadi.

Til, uning ifodalanish shakllari va badiiy matnda til vositalarining tutgan o'rnini belgilash bilan bog'liq masalalar – amaliy tilshunoslikning asosiy obyekti va muammolaridan biri hisoblanadi hamda u nihoyatda mashaqqatli va ko'p qirrali jarayonlarni qamrab oladi. U kishilarning kommunikativ ehtiyojlari tufayli tildagi mavjud imkoniyatlarni o'zida aks ettiradi. Badiiy asar ijtimoiy taraqqiyotga bog'liq holda xalq hayotidagi har bir yangilikni, til lug'at tarkibidagi har bir o'zgarishni o'zida aks ettiruvchi vosita sifatida tilshunoslarning asosiy diqqat markazida turadi va hamisha tadqiqotchilarni qiziqtirib keladi. O'zbek tilshunosligining mustaqillik davridagi taraqqiyoti xalqimiz hayotidagi eng muhim hodisa bo'lib, uning boshqa fan sohalari qatori izchil rivojlanishini ta'minlab berdi. Zero, o'zbek tilshunosligi o'zining o'tgan qisqa davr ichidagi taraqqiyoti davomida nazariy va amaliy jihatdan yanada takomillashdi. Inchunun, barcha davrlarda, har qanday sharoitda ham o'z ona tiliga va uning nufuzi, ravnaqiga e'tibor qaratgan davlat, millat, xalq taraqqiyot karvonidan ortda qolmaydi[1]. Shu boisdan ham ma'naviyatimizning bir bo'lagi bo'lgan tilimizni "biz ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan bebaho boylikning vorislari sifatida ona tilimizni asrab avaylashimiz, uni boyitish, nufuzini yanada oshirish ustida doimiy ishlashimiz zarur"[2,87].

Til va adabiyot o'zaro ajralmas, et bilan tirnoq darajasidadir. Mustaqillik yillarida yurtimizda ma'naviyatimizning g'oyat muhim va uzviy qismi bo'lgan adabiyotni rivojlantirish, shoir va yozuvchilarimizning ezgu mehnatini qadrlash va munosib rag'batlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar o'z hosilini berayotganligi, badiiy adabiyotimiz mavzular ko'lami jihatidan ham, janrlar nuqtayi nazaridan ham rang-barang bo'lib borayotganligi, adabiyot maydonida yangi-yangi nomlar paydo bo'layotganligi ma'naviyatli kishilarni quvontiradi, albatta.

Keyingi yillarda tilshunoslarimiz e'tibori (antroposentrik nuqtayi nazardan) alohida olingan shoir va yozuvchilarning individual uslubi, badiiy matn va u bilan bog'liq muammolar yechimini topishga qaratilayotganligi ham til va adabiyotning o'zaro aloqadorligi taqozosidan kelib chiqmoqda. Shu asosda tilshunoslikda matn lingvistikasi, lingvopoetika kabi sohalar shakllanib ulgurdi desak, xato bo'lmaydi. Demak, hozirgi kunda aksariyat tilshunoslar e'tiborini badiiy

matnlarda olamning lisoniy manzarasi qay darajada aks etganligini shaxs~til~nutq~me'yor prizmasida tadqiq etish masalasi ko'proq tortmoqda. Ishga bu tarzda amaliy yondashish, tabiiyki, "kognitiv tahlilning bir turi, uning ma'lum bir ko'rinishda namoyon bo'lishi" hisoblangan lingvistik tahlilni taqozo etadi.

Badiiy asar tilini o'rganish – keng qamrovli jarayon, u nafaqat adabiyotshunoslikka oid badiiy g'oya, fikr, umumiy obrazlilik, individuallik, badiiy mahorat, balki tilshunoslikka oid semiotika, konnotatsiya, pragmatika kabi tushunchalarni umumlashtiradi, kognitiv fan sohalari bilan ham bog'lanib, o'zining tahlil doirasini bilish, tushunish, idrok etish, tahlil qilish, lisoniy tafakkur, lisoniy ong, lisoniy faoliyat, lisoniy shaxsiyat kabi tushunchalar bilan ham kengaytirib boradi. Ishga mana shu tarzda kompleks yondashish lingvopoetika uchun kutilgan natijalarni beradi.

Rus olimi V.P.Grigorevning "Поэтика слова" (M.: Наука, 1979) kitobi "Лингвопоэтика и стилистика" faslida "lingvopoetikani tilshunoslik fanlari qatoriga qo'yish ham, adabiyotshunoslik fanlari sirasiga kiritish ham to'g'ri emas; lingvopoetika tilshunoslik, adabiyotshunoslik va shevashunoslik fanlarida erishilgan yutuqlarni matn tahliliga tatbiq etib, filologiyaning yaxlitligini ta'minlashni o'z zimmasiga olgan filologik fandır", degan edi. Darhaqiqat, lingvopoetika tilning yashirin imkoniyatlarini o'zida namoyon etuvchi filologik fan ekanligi bilan ahamiyatlidir. Zero, jahon tajribasi ko'rsatmoqdaki, istalgan tilning ijtimoiy xarakterini o'rganishni individual shaxs nutqi tadqiqidan boshlash to'g'ri yo'l, bu murakkab, ayni vaqtda keng qamrovli lingvopersonologik tahlil jarayoni bo'lib, uni o'rganish, tilshunoslikning shaxs nutqi, ijtimoiylik bilan bog'liq soha sifatida alohida tatbiq etish o'zbek tilshunosligining bugungi kun dolzarb muammolaridan biridir.

Til vositalarining lingvopoetik imkoniyatlarini aniqlash badiiy matnlarga tayanishni, qator shoir va yozuvchilar asarlarini tahlil doirasiga tortishni taqozo etar ekan, o'zbek she'riyatida o'ziga xos ovozga ega shoir Halima Xudoyberdiyeva she'riyati va uning o'ziga xos xususiyatlarini shu yo'nalishda tadqiq etmoqlik ham o'zbek tili va uning nutqiy ifodalanishi imkoniyatlarini ko'rsatib berishga xizmat qila oladi. Aytish zarurki, shoir Halima Xudoyberdiyeva she'riyati va uning o'ziga xos xususiyatlari hozirgacha til nuqtayi nazaridan maxsus tadqiqot manbayi bo'lgan emas. Demak, o'zbek xalqining otashqalb, o'ziga xos uslub va ovozga ega bo'lgan shoirasi Halima Xudoyberdiyeva she'riyati lingvopoetik xususiyatlarining tadqiqot obyekti sifatida maxsus tahlilga tortilishi tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

O'zbek tilshunosligida matn tahlili bilan bog'liq holda yuzaga kelgan lingvopoetikaning alohida yo'nalish sifatida paydo bo'lishi va rivojlanishida X.Doniyorov, S.Mirzayev, Q.Samadov, I.Qo'chqortoyev, X.Abdurahmonov, N.Mahmudov, B.Umurqulov, I.Mirzayev, S.Karimov, B.Yo'ldoshev, M.Yo'ldoshev, S.Boymirzayeva kabi olimlarning xizmatlari katta bo'ldi [3]. Ular alohida olingan ijodkorlar asarlarini tili va uslubi, asarlarda qo'llanilgan lingvopoetik vositalarning o'ziga xos xususiyatlarini maxsus o'rganib salmoqli ishlarni amalga oshirdilar.

Hikoyalar tilining badiiyatini ta'minlovchi leksik-stilistik vositalarni aniqlash bo'yicha tadqiqot olib borgan A.Hasanov shunday fikrlarni bildiradi: "Individuallik, yagonalik yozuvchining ijod jarayonida so'z tanlash san'ati bilan belgilanadi. Bu o'z o'rnida yozuvchining lisoniy shaxsiyatini, ya'ni badiiy tafakkurini, shaxsiy idrok tarzini, qolaversa, lisoniy layoqati – lingvistik mahoratini namoyon etadi. Ayniqsa, individual uslub tushunchasi biror muallif asarlari tilini unga zamondosh ijodkor asarlari tili bilan qiyosiy tadqiq qilinganda yanada oydinlashadi. Chunki yozuvchi uslubida san'atkor tomonidan estetik jihatdan qo'llangan barcha til vositalari uning badiiy tafakkuri bilan ichki bog'liqlik asosida birlashadi[3].

Lingvopoetik tadqiqotlar ichida S.Karimovning "Zulfiya asarlari lingvostilistikasi" nomli monografiyasi alohida e'tirofqa loyiq. Mazkur monografiyada xalqimizning ardoqli shoirasi Zulfiya Isroilovanning so'zdan foydalanish mahorati atroflicha ochib berilgan. Tom ma'noda, ushbu monografiya o'zbek lingvopoetikasida yaratilgan, yaratilayotgan ishlar uchun etalon vazifasini o'tay oladi.

Jahon lingvistikasida, jumladan, rus tilshunosligida lingvopoetika yo'nalishida yuzlab tadqiqotlar amalga oshirilganligi haqida internet sahifalarida ma'lumot berilganki, bu ma'lumot

rus tilshunosligida mazkur sohaning shakllanishi va taraqqiy etishi ancha ilgari boshlanganligini ko'rsatadi. Agar antroposentrik tilshunoslik (lingvopersonologiya) tilshunoslikning alohida sohasi sifatida XIX asrning 20-yillarida G'arbiy Yevropa hamda Rossiyada shakllanib, keyinchalik keng ko'lamda taraqqiy etganligini, uning nazariy asoslari g'arb va rus olimlari V.fon Gumboldt, Boduen de Kurtene, G. Shteyntal, V. Vundt, A.A.Potebnya, G. Ostgof, K. Brugman, G.Paul, D.Ə.Rozental, M.A.Telenkova, A.V.Puzirev, A.A.Lipgart tadqiqotlarida ishlab chiqilgan[3]ligini inobatga olsak, lingvopersonologiyaning bir tarmog'i bo'lmish lingvopoetika yo'nalishi yevropa va rus tilshunosligida ikki asrdan beri mavjud. Chunonchi,

V.Gumboldt, V.V.Vinogradov, L.A.Golyakova, I.N.Suxix, V.I.Tyupa, N.D.Tamarchenko, O.I.Fedotov kabi yetakchi olimlarning darslik va qo'llanmalari[3] shular jumlasidandir. Shuningdek, bu borada qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilganligini ham e'tirof etish joiz.

O'zbek tilshunosligida jadid asarlari tili (Y.Saidov), Anvar Obidjon she'rlarining lingvopoetikasi (N.Sadinova), Sirojiddin Sayyid asarlari lingvopoetik tadqiqi (S.Zohidova), Usmon Azim she'rlarining lingvopoetik xususiyatlari (M.Tillayeva), Zulfiya Mo'minova she'riyati lingvopoetikasi (Sh.Masutova) kabi turli hajmdagi fundamental va kichik tadqiqot ishlari ham mavjud. Ammo Halima Xudoyberdiyeva she'riyati lingvopoetik jihatdan maxsus tadqiq etilgan emaski, bu shoira ijodini o'zbek fanida ham til, ham adabiyot nuqtayi nazaridan tahlil etish ehtiyoji borligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. <https://www.pv.uz> O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – 26-yanvar, 2020-yil.; <https://www.pv.uz> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni. 2019-yil 21-oktabr.

2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

3. Dildora Yusupova, Dilorom Yuldasheva. Halima Xudoyberdiyeva she'riyati lingvopoetikasi.– Germaniya: "Globe Edit international Publishing Group" ISBN: 978-620-0-60879-6.– 2020.–125 p. <https://www.amazon.ae/Xudoyberdiyeva-she'riyati-lingvopoetikasi-Dildora-Yusupova/dp/6200608792>

4. YULDASHEVA DILOROM NIGMATOVNA. Silence-is a nonverbal unit of speech communication. Impact Factor (SJIF 20 20= 6.156) "American Journal of Research", 2020, 11-12 issue of the Journal.– Pag.87-95. https://journalofresearch.us/wp-content/uploads/2020/12/2020_11_12-AJR_11.pdf

5. Dilorom Nigmatovna Yuldasheva, Nigina Khayot kizi Khojiev, Dildora Yunus kizi Yusupova. Fruit vocabulary is an integral part of the vocabulary of the folk language. TJE - Tematics journal of Social Sciences ISSN 2277-3010 Vol-7-Issue-4 2021 <http://thematicsjournals.in> UIF 2021= 7.528 IFS 2020= 7.433 10.5281/zenodo.4877754 <http://thematicsjournals.in/index.php/tjss/article/view>

6. Юлдашева Дилором Нигматовна. Особенности некоторых профессиональных фразеологизмов узбекского и английского языков. «Сўз санъати» халқаро журнали (ISSN: 2181-9297 DOI: 10.26739/2181-9297 www.tadqiqot.uz) –2021, 1-сон, 4-жилд. –В.:119-127. <https://tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/446>

7. D.Y. Yusupova. Poetess Khalim Khudoyberdieva and his skill in use of the word. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 01, volume 93 published January 30, 2021.–Pag.238-241. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44644284>

8. Yusupov Dildora Yunus qizi. Shoir so'z aytgani kelar dunyoga...(Shoira Halima Xudoyberdiyevaning hayot va ijod yo'liga chizgilar). «Сўз санъати» халқаро журнали (ISSN: 2181-9297 DOI: 10.26739/2181-9297 www.tadqiqot.uz) –2021, 1-сон, 4-жилд. –В.: 21-28. <https://tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/377>